

На м'яких бруднуватих бебехах ліжка, збитого "натимчасом" знайомим п'яницею, столяром Харитоном, лежить Ігор Михайлович, покурює та думає. Ноги свої, взуті в спичасті, шеврові (яких він, між іншим, терпіти не міг) черевики, відложив на приставлений до ліжка стілець.

Думка його... не розбереш... заборсала, неясна, тупцяє, ніби очаділа, на місці... мотається собі в ковтунчиках димку, яким попакував химерно кільцями, або цідив крізь рідкі, невідомо якою поганню зіпсуті шоколадні зуби. І не розбереш, чи думає про дим, чи про свою останню писанину, п'єсу, для якої хоч убий – найголовнішого героя не знайде.

Чоло його велике, гранчасте. Дум у ньому тьма-тьмуца, але вчорашній перепій геть збаламутив їх. А щоким важко опали капшучками, обтягнувши шкіру на вилицях, залишивши лише під очима бузові мішечки півмісяцями. Бруднувата барва обличчя злегка злиняла, собі на користь, ніби він основніше цього ранку помився, хоча це неправда. Рано (а зрештою хіба це було рано?) мився він занадто похапцем, та сердито... бо спізнився на обід. Довго з льокаєм своїм Яковом лаявся, навіть раз було мало ногою не копнув його.

П'єсу свою назвав "Останній могиқан", – з життя останніх поміщиків. Усе гаразд, усе добре. І Ібсена разів із п'ять перечитав, і в ролю ввійшов, і побут людей, до яких має шану сам належати, знає добре одно, чорт би його забрав! От дійсно! Штука сказати? Герой! А його то самого й не добереш... Страшенно гидко.

Повний досади і злоти, насаджує на ніс пенсне, важко підносить своє м'яке, вже трохи розплиле черево та починає ходити по кімнаті.

Вона невелика, порожня. Вікно просто у цвітучий бузник виходить – відчинене. На квітах погань всяка цвіркотить та до вікна заглядає, та сонце десь над заходом отак тобі чудесними, манючими мечами січе

жагуче яскраву зелень, як молодий пустун-хлопчина яку-небудь кропиву, коли себе уявить лицарем.

Під вікном стіл, довгий, широкий, самотній. А на столі чудесний нещадок, як слід... І між ним красується чорний зшиток – дорогоцінний рукопис без героїської п'єси. Збоку, в куті, між ліжком і столом – маленький мармуровий, розколюваний посередині, круглий столик – рештки, Богзна-яким робом збережених розкошів минувшини. На столику шахи. Власне ціла купа шахів, і то все розкидано, в безладді... Я Якові то й казав, наказував, просив. Ні, хам хамом. Грає пан, ну що ж, хай, значить, і складе. Припекти, припекти...

І дивлячись на розкидані шахи, на стіл, рукопис свій, постіль – усе його патрає, шарпає за кінчики нервів, скрізь у всьому знаходить лише тільки кпини над собою, над своєю творчістю. Коли б хоча хто-небудь поблизу був, щоб лють зігнати, хоча б вилаятись прилюдно.

В ньому, починаючи від живота, щось буриться... Хотілось би на стіну скопити, але він круто-різко повернув і твердо ступив кілька важких ступнів. У роті покотилася раптом слина, і він ткнувся в кут до сплювачки. Не встиг порядно виплюватись, коли наскочив на нову неприємність. В куті, коло сплювачки, за невеличкою, з поколупаними дверцятами, шафкою, ще від учорашнього стоять не чищені його улюблені черевики. А він і забув. Цю погань гостроносу взув і носить, а добрі стоять собі до біса, обліплені болотом. Вчора лив дощ. Багнюка страх яка. Телепався пішки поночі з села і знав, що з черевиків лишилось два квачі. Присунувся п'яний, на постіль перекинувся...

Яків якось там розував, ну й бестія проклята, так і залишив у багнюці найкращі черевики. А він мусить оті шпичаті носити, щоб лише нерви собі псувати. Тьху! – гидота! – Плює він злісно і не в сплювачку, а одночасно копає гострим носком обдріпані черевики, що з них аж багно куснями на боки сипнулось.

Він іще раз плюнув, знов круто повернув і для заспокоєння сьорбнув пару ковтків застояної води, що стоїть в карафці на нічному столику. Сьорбнув, зідхнув і по звичці уявив, що це йому відразу допомгло, потер ґранчасте чоло, ніби пригадуючи щось. Пригадував таки довго. Рука груба, куца, обросла волоссям прилипла до чола й не відставала. У животі, ніби далечезний відгук грому, щось завурчало. Завурчало поки що спокійно, розкотисто, ніби молодий хижий звірик, в якого раптом засвербів ніс.

Те вурчання, що так свавільно і нерозумно, проти його свідомости та волі, від самого нутра поволі починає підійматися знизу, ніби луна по тілі, нервах до мізку, приводить письменника знов до нормального стану. Це був штовхун, живий, звіринний. „Жерти треба, а не дуріти“, – нахабним стусаном нагадує здоровий шлунок... "Мій шлунок, та-а-а-к, як жорна... реміння переварить", – хвалився він не раз.

І Ігор Михайлович пригадує відразу все ясно, чітко, відриває від чола руку і вголос сам собі заявляє: "Досить творити!" А глянувши на годинник, побачив, що до двох годин, які він щодня між обідом і післяобіднім чаєм призначає для своєї творчости, бракує тільки минут десять: він рішає кинути працю та йде в їдальню.

Кімната його знаходиться в "флігелі", а щоб потрапити в їдальню, треба зробити пару кроків через подвір'я, опісля через досить довгий, зовсім темний коридор, де завше пахло своєрідним пахом недбайливої кухарки Пріськи (до речі, тут обабіч була її кімната). Та треба ще перейти такий самий передпокій із трьома облізлими, скаліченими за революцію дверми й аж тоді у простірну, з довгим, непокритим столом їдальню.

Тут порожньо і тихо. Стіл, як завжди, стоїть довжелезний, широкий, облізлий. На ньому, як завжди, самовар бокатий. Навколо столу з тузин здебільшого поломлених крісел. У куті під малюсінькою іконкою Матері Божої Почаївської на помості невеличкий, трикутником, засічок з мервою, де спочиває велика бронзової барви собака Натт – розсадник таких самих огрядних бліх. А в протилежному куті коминок... Коминок не

коминок, а так на те скидається. Якесь закопчена нора, яка завжди злостила нашого письменника, але яка необхідна була його старій матері... Не для тепла, а так... Для звички, щоб подрімати перед нею після поганої вечери.

Ігор Михайлович увійшов, помацав самовар. Теплий. Пройшовся, тріпнув пару разів по голові Натта, хотів по звичці копнути носком коминка, та стримався. А після, випивши з дванадцять шклянок без цукру міцного чаю, закупив та зафілософувався. Він почасти, як і старий собака Натт, уже знав, що світ змінився... Зло, нахабно раптом змінився, і то зовсім не так розумно, як це здавалось колись у мріях. Уже кинувши поглядом по цій їдальні, видно, що сталося щось незрозуміле. Що це? Іронія? Нахабство? Де ділись ті меблі, м'які, зручні, тихі якісь? Отам у куті й до цього часу видно місце, де висіла чудесна картина в золочених рамах... Під нею столик був із кавказького горіха, колюмна. Далі стояв величезний, маєстатний фортепіан, якого руїни у курнику до цього часу снять про давні дні. До чого ж усе це йде? Куди? Невже вертаємось ми знов до варварства, понищивши оце все, вертаємось до дикої... Ех, що тут, дійсно...

І він перевертав у мізку тяжкі, похмурі, ніби величезні кусні ґраніту, думи. Перевертав поволі, тішачись своєю працею. Вони здавалися йому ядерними, зернистими, якимись особливими, яких тепер не вмів би думати... Він болів тими тяжкими думами за цілий світ і радий би був вирвати це все із себе, щоб здивувати світ. Знайти б стару підойму та владно повернути б світ на ті самі рейки, з яких так раптом збочив він поволі нахабних, невідомих сил.

– Ні, він мусить п'єсу написати. Мусить! Він ще покаже... Він вишпурне перед обличчя цілого людства думку, що здвигне світом і потрясе його в основах. Хіба неясно бачить він в уяві, які чудесні, палкі образи він міг би створити, втілити, вдихнути в них живу, могутню, ґеніяльну душу. Гей, ви блазні, мизерія, хробачня! Коли б ви могли влізти у мій мозок і побачити, що там твориться!

Він встає і обтяжений випитою рідиною, поволі вайлувато бомбає собою по порожній, непривітній їдальні, ніби великий старий годинник тяжким своїм вагальцем.

Два кроки від нього відчинені настіж вікна і там за ними розцвілий яскраво боз, зелена запашна ростинність і легке, старанно вимите вчорашнім дощем небо. Все ж жаріє у гострому світлі зверненого на захід сонця, яке ніби вкопалося та вперто і грізно атакує світ теплом та радістю. Повітря – океан безбарвного, пареного молока... Густе від запахів та м'ярко-тепле. Пити лише повними грудьми, душею, нервами... Та голосно, химерно вигукнутись... Пустить луну від радості під саме небо, у відповідь атакам соняшним.

Ігор Михайлович якось уперто боїться тих вікон, уперто уникає сусідства з ними. Так само, як ті валисті думи не хочуть втілитись самі від себе в живий та дійсний світ, так само й тіло його, валисте та розплиле, ніби начинений багном мішок, боїться доторкнутися до вмітої, всміхненої природи, яка у все закохана й яку кохає все.

І нагло галас якийсь під вікнами зчинився. Вигуки, регіт, дзвінкий та безтурботний, ніби співали там якісь великі безтурботні птахи. Це вдаряє розгонно по нервах Ігоря Михайловича, кришить на порох його тяжко гранітові думи... Він твердо, пружисто робить кілька ледачих кроків, від чого аж дошки помосту глухо скрипнули, його фігура з'являється в рямі вікна. Спорошені думи миттю зникають, швидше химерного сну. Звучна синява неба та бозу нагально хлинула в очі, на місце пустоти по думках.

Він обережно, пробуєчи, чи не брудна лутка, спирається на неї ліктями і бачить: на майданчику, зарослому рівною, ніби стриженою муравою, між двома рядами молодих груш, за бозовою загорожею, гурт хлопців грає копаного м'яча. Легкі та пружливі, гарячі, із спітнілими обличчями спортсменів вчепились до шматка надutoї в кулю шкіри і з запалом, наперебій, гатять у неї ногами, взутими у важкі буци. Хлопці з села. Широкоплечі все, м'язисті. Обличчя худорляві, обгорілі, блищать від поту та сонця. А між ними не хто інший, як його молодший брат, кругляк

Гліб та льокайчук Яків... Той самий чортів Яків, через якого на голову Ігоря Михайловича спадає стільки лиха. Гатять ногами, гасають, вигукують. М'яч зручно, сковзко звивається між гуртом, шмагає понад головами грачів, гучно буцає об землю, щоб миттю знов злетіти у простір.

– От... От воно! – думає Ігор Михайлович. – От вони, квітоньки варварської доби! І він болюче-жовчно морщить ґранчасте чоло, гне дужками чорні густі брови та напинає їх на очі.

Раптом м'яч стрибнув високо у повітря, закреслив велику дугу і, криснувши патли цвітучого бозу, з размаху бомцнув перед самими вікнами їдальні. І це вже вдруге. За м'ячем вискочив із-за кущів довгоногий, патлатий, незгірший від м'яча стрибун Панас. У віці Ігоря Михайловича сунулась півгола спітніла фігура молодого людини, з м'язистими, оброслими шерстю ногами. Сунулася, як скажений звір. Люто копнула вона невинну шкіряну кулю в напрямі гурту хлопців і з поважною міною пустилася навітікача від вікна, тріпочучи мокрими патлами.

Ледача думка Ігоря Михайловича не встигла повернутись, язик не встиг видати звуку, як кущі бозу знов любовно проковтнули патлача.

Він хотів власне здавна бачити Панаса. У нього шибнула щаслива думка, чоло розгладилось, уста потягнулись в усмішку.

– Панасе! – заспівав він півтонно, носово, а по короткій павзі на півтон піднісши голос додав: "Панасе, ходи сюди! Ану, ходи сюди!" Гра спинилася, вигуки втихли.

– Іко! – заспівав такий саме півтонно-химерний носовий голос Гліба у відповідь Ігореві Михайловичу. – Нащо тобі Панас? Не бачиш, тренуємо?!

– Панасе! Ходи сюди! – вперто гукнув Ігор Михайлович, уже нервово та натягнуто. А сам підвівсь, пенсне відняв, протер випнуті каламутні очі, знов насадив пенсне та потягнувся.

Він певний, що Панас прийде, тому напустив на себе вираз очікувача, і то такого, який ніби цим робить комусь велику ласку. Навіть присів та ноги у шпичастих капцях, схрестивши, витягнув та рукою руку помняв. Будь ласка, мовляв, до ваших послуг.

Великий старий Натт устав, обтрусився, понюхав повітря і повільно підійшов до свого пана, щільно коло нього вмовстився, положив свою тяжку клаповуху голову йому на коліна та тонким м'яким теплим язиком лизнув його руку. Ігор Михайлович прийняв ті пестоші, тріпнув його пару разів по тімені між вухами, і в той самий мент рвучко відчинилися двері й рівним розмашистим кроком увійшов стрункий Панас. Він іще пахнув потом та сонцем. Натт перший відчув щось для себе чуже, стороннє, вдарив міцно по помості грубим своїм хвостом, шарпнувся і пару разів хрипло, глухо бовхнув, ніби обухом об дупляву липу.

– Натт – сволоч! Марш, чорт, на місце! – різко, ніби хтось сікнув застиле повітря тонким прутом, крикнув Ігор Михайлович.

– А-а-а, Панас Кирилович. Зробили шану вас бачити. Мило, мило. Сідай... А зрештою, ні... Ми перемандруємо до мене... Гаразд? – говорив Ігор Михайлович, дивлячись короткозоро на Панаса та якимось під кутом подаючи йому свою холодну, пухку руку. Лід і огонь торкнулись, щось кольнуло того і другого, і відштовхнулися. Звертався Ігор Михайлович до Панаса або на "ти", або на "ви", залежно від гутірки і потреби. Здебільшого виходило на "ти". Панас тріпнув мокрими патлами, присів напроти Ігоря Михайловича, випнувши замащені оброслі волоссям коліна. Натт слухняно відійшов на своє звичайне місце в засічку і приліг до мерви животом та головою. Ігор Михайлович устав, підійшов до вікна і співно загукав:

– Я-яків! Яків, а марш до мене! Миттю! – а після цього відвернувся і, понизивши та зм'ягчивши голос, забалакав:

– Ми от, знаєш що, Панасе? Час ти, звичайно, маєш? Кинь ти ту дурну вульгарну гру. Ми прочитаєм мою п'єсу. Гаразд? Ну, отже...

Панас кивком голови згодивсь і нехотя встав, зробивши пару кроків до дверей. Ігор Михайлович любив Панаса та був до нього доброзичливий. Це був чудесний його слухач, який умів якось особливо талановито слухати, якось спокійно, чутко, терпеливо. Говорив він мало, а знав багато, багато читав, сягаючи й до самого Ібсена. Крім того, він мав, як часто висловлювався Ігор Михайлович, властиве селяхам "здорове мужицьке відчуття". Відчуття в'їдливе, яке з усього вміло вилити найспоживніші соки. Ми от спокійні, бач, – казала його твердом'яза постать. Вали на нас. Більше вали. Витримаєм... цупкі ми. Все перепремо, мов тури.

І вони перемандрували темними, ніби підземними проходами, до Ігоря Михайловича. Тут мов гураган недавно промчав. Ігор Михайлович скривив їдко уста, а права брова його смішно задригала. Панас так само, як і в їдальні, байдуже й покірно присів на що попало, спершись долонями об голі коліна.

Ігор Михайлович розмашисто сунув собою по кімнаті, і чути було, що все багно, яке вмщав у собі, починає буритись, ніби туди підбавлено дріжджей. Непорядок, недокурки по помості, брудний черевик, розкидані шахи, книжки, рукописи, збиті бебехи, ніби величезні тарани гатили по ньому та розхвильовували. Тримав себе, заціпивши німічні зуби. Тримав, боючись, щоб не виблунути потік лайок, вереску та гидоти...

– Яків... Яків усе! Помилився я у ньому. Гірко помиливсь! Малим на льокая скидався. Підріс, тьху, чорт... футбол, забави, книжки... от народ!

Він неголосно помуркував, шукав на столі рукопису та примощувався знов до ліжка, щоб, прилігши, там читати. Панас бачив, як страждала ця вирвана якимись силами з землі людина. Спокійно ніби йому. Тільки живи. Ні, коріння під собою не чув. Сковзає по землі, ніби вона чужа йому. Забув його, нещасного, старий добрий світ. Забув, залишив, утік. Новий, цілою тяжечою масою наповз і розплягущив його.

Він уже вмостився, закурив, кашлянув. "Там, – каже, – цигарки на столі, закури, Панасе." А сам усе вмощувався, як курка, що має знестись.

В ту мить, як вихор, улетів, різко тріснувши обома дверима, засапаний, спітнілий Яків. Підбіг аж до постелі, весело усміхнувся, ніби збирався копнути м'яч. Це збурило Ігоря Михайловича. Ніби його розгонно, хльостко вдарили в лице. Він курчить решту своїх розплилих м'язів, зіскакує, хильнувши раптом кров в обличчя, заливши нею геть усе... Очі, вуха, навіть волосся збурилось та зажарілося.

– Геть! Мерзотнику! Самовар! Самовар сюди! Забув, скотино, де ти є! Геть!

І він потащив з кута у кут розбурханий свій, начинений багном мішок, виплюскуючи із нього купу лайок, що, як жаби болотяні, плигали скрізь та клейко липнули Панасові до лица. Він аж морщився, але терпів "здоровим мужицьким терпінням". Цигарка і рукопис шпурнулись у куток; шаркнуло, скочила іскорка. Шпичасті шеврові черевики, не попадаючи в болюче місце, щиро топтались по підлозі, що аж вгиналися старі її трюхляві дошки.

– Працюй, отут! Між цими хамами! У цій норі, працюй! Ха-ха-ха! Творчість! От вона, от вона! Знай! Знай! От вона моя творчість... Яків! Яків, собачий сину! Сюди, скотино! Морду тобі хоча роз'юшу, – і він топтався, ніби під ним палав поміст, ніби пекло його, ніби в ньому закипіло і рвалося на кусні його багно.

Та рукопис був живучий. Ноги незручно тупцялись по нім. Ігор Михайлович схопив його, шарпнув розмашисто, раз, другий, розставив руки, ніби хотів злетіти геть звідсіль, та злобно, гірко реготавсь і лаявся. Увесь червоний, якийсь ніби величний у люті своїй. І раптом відчув він, ніби хто вкусив йому вказівний палець лівої руки. Він цукнув до себе руку. Різко та швидко, але по пальцеві з помітною швидкістю, паралізуючи розбурхані приливи крові, лилась нагально льодово-холодна хвиля по тілі, лилась безупинно й жорстоко.

Ігор Михайлович крикнув, витріщив очі, кров з обличчя змінилась на брудно-крейдяну пудру. Він увесь затремтів, хитнувся і глухо шелепнув на поміст, буцнувши головою об трухляву дошку. На устах збилась піна, мабуть, збурене багно нарешті вихлинуло через уста лютя свою. Панас рвучко схватився, заглянув в обличчя тремтячого в корчах Ігоря Михайловича і заревів на ціле обійстя.

– Рятуйте! Гей! Ігор Михайлович!... – і він не знав, що з ним. Він кинувся прожогом у двері, наскочив на Якова з самоваром, збив його з ніг і блискавкою розніс грізну вістку. – Гей, усе живе на допомогу!

На репет Панаса першою прибігла кухарка Пріська. Побачивши пана на помості і в корчах, з піною на устах, вона заломила гладкі руки, а кругле її обличчя задубіло в якусь невиразну пляму. Побіч порався переляканий Яків. Йому, бідняці, найбільше дісталось. Розлив самовар, убив пана. Він стояв і якось розгублено лупав очима, нахилився над паном та ніяково смикав його за одіж. Звести, видно, хотів. Очі Ігоря Михайловича великі, випнуті, каламутні.

Яків бачив у них безодню якогось не то жаху, не то болю. Скорше це було страждання знищеної людини... і то знищеної чимсь іншим, чимось страшнішим, ніж звичайними якимись жорстокими тортурами. Яків не знав, чим і як. Він думав, що от, мовляв, увігнався, дихнув на нього гострим запахом поту та сонця, кинув зорові його всміхнене радісне своє обличчя – і все, і катастрофа. Але випнуті, залиті мукою якоїсь ображеної звірини очі Ігоря Михайловича казали щось інше. Придбала стара, сива,

вся тремтюча мати, схилилася над Ігорем Михайловичем, стала навколішки і не плакала, а якось розгублено стогнала. Вихором влетів Гліб, а за ним купа хлопців. Мов табун здорових, ситих, гарячих огирів, вони внесли в кімнату життя, рух. Гліб та Панас, та ще пара хлопців, зняли обережно тяжече, скорчене тіло Ігоря Михайловича, зложили на постіль.

– Вийдіть. Вийдіть. Зачиніть вікно. Опустіть штору, – шепнув Гліб, витискаючи юрбу пик, що витягали шиї, тиснулися до переду, щоб бути свідками останнього акту безплатної трагікомедії.

– Спокою йому... Тиші... Лікаря... При, Яків, по лікаря... Раз-два!...

А лікар далеко, далеко. У місті. Кільометрів двадцять.

Всі виходили юрбою, з опалими поважними обличчями.

Витискалися з тісних дверей кімнати, де на їх місце влилась глибока, мертва пітьма від спущеної штори та гробова тиша. На помості валявся опльований, пошарпаний рукопис "Останнього Могикана". Він сам розчавлений, пошарпаний подіями, так само, як і рукопис, уже спокійно, обезобличений, ледве дихаючи, лежав на постелі.

Над ним тільки глухо постогнувала стара, сива мати. Плакати вона не могла через старість свою. Пасмо сивого волосся звисилось з нахиленої її голови і замість сліз торкалось спокійно півмертвого обличчя завчасно померлого сина. Коло дверей у темноті, жалкуючи за сонцем та свободою, сидів Гліб.

Решта хлопців, гуторячи, йшли цвітучими городами та садом у поле до села. Один з них розфілософувався було, щось там про життя торочив, щось мовляв от... відгнили сучки, самі відпадуть, мовляв...

– Кинь ти там до біса свою філософію! Жити, не філософувати!...
Пісню!

Палаючий золотий цвях сонця вганявся в далеку чорну смугу лісу.
Направо долина і луна широкої пісні, як швидкі хвилі безмежного моря,
котилась по ній, добігала до протилежної гори і з тихим рокотом
відбивалася.